

VAPAAMMISTA KIRJALLISTEN JA TAITEELLISTEN TEOSTEN LISENSSIEHDOISTA

(Über Freien Licensverträge für Schriftliche und Kunstliche Werk)

Mikko Välimäki, OTK, tutkija, Helsinki Institute for Information Technology
PL 9800, 02015 TKK, puh: 050 5980498, email: mikko.valimaki@hiit.fi

1. Johdanto

Tässä artikkelissa tarkastellaan erilaisten kirjallisten ja taiteellisten teosten lisensointia verkkoympäristössä. Kontekstiksi voidaan ajatella muun muassa erilaiset digitaaliset teokset (musiikki, kuvateokset, kirjallisuus) Internetissä. Artikkelin on jatkoa Defensor Legiksessä 5/2002 julkaistulle esitykselle erilaisista avoimen lähdekoodin lisensseistä tietokoneohjelmille.¹ Kyse on hieman samasta ajatuksesta sovellettuna muihin teoslajeihin kuin tietokoneohjelmiin. Seuraavassa esityksessä ”teoksilla” viitataan nimenomaan muihin kirjallisiin ja taiteellisiin teoksiin kuin tietokoneohjelmiin.

Vanhastaan käyttöoikeudet eli lisenssit teoksiin on voitu hankkia tekijänoikeusjärjestöiltä tai kustantajilta. Vaikka tekijät ovat voineet lisensoida teoksensa myös suoraan käyttäjille, kollektiivinen oikeuksien valvonta ja lisensointijärjestelmä on osoittautunut elinvoimaisimmaksi ratkaisuksi. Vain kaikkein tunnetuimmat tekijät ovat perustaneet omia kustannusyhtiöitä ja toisaalta aivan marginaaliyleisöä palvelevat tekijät ovat jääneet omakustanteiden varaan.

Tietoverkoissa tilanne on toinen. Jokaisen tekijän on teoriassa helpompi tavoittaa haluamansa yleisö kohtuullisin kustannuksin ilman kolmansien osapuolten apua. Myös käyttäjien odotukset teosten käyttöoikeuksista eroavat painokoneiden ja levyprässien maailmasta. Internetin käyttäjät haluavat jakaa sekä omia että muiden teoksia vapaammin kuin mihin tekijänoikeuslain mukaisessa sopimuslisensointijärjestelmässä on totuttu. Eikä ihme, sillä teoksia voidaan käyttää tietokoneilla huomattavasti monipuolisemmin kuin ainoastaan kuunnella, katsella tai lukea. Teoksia voidaan mm. muokata, yhdistää, tulostaa, kopioida ja jakaa edelleen eri muodoissa. Tekijänoikeuslain lähtökohta kuitenkin on, että teoksen käyttö on kiellettyä ellei sitä ole erikseen lisenssisopimuksen tai lain perusteella sallittu.²

Vapaampien lisenssien kantavana ajatuksena on sopeutuminen Internetin vallitseviin pelisääntöihin ja ihmisten käyttäytymismalliin: sallitaan teosten vapaampi käyttö. Kyse ei ole millään muotoa tekijänoikeuslakien hengen vastaisista lisensointimalleista; vapaammatkin lisenssit perustuvat

tekijänoikeuteen ja tekijänoikeuslain olettaamaan, että teoksen luojalla on lähtökohtaisesti yksinoikeus määrätä teoksensa käytöstä. Kekseliäät vapaampien lisenssien puolestapuhujat käyttävätkin mm. iskulausetta ”joitakin oikeuksia pidätetään” (some rights reserved) viittaamassa siihen, että tekijää ja tekijänoikeutta ei ole unohdettu.

Artikkelissa käydään ensin läpi perusteita vapaampien lisenssiehtojen käytölle. Sen jälkeen esitellään toistaiseksi merkittävin lisensointihanke Creative Commons, jonka jälkeen esitellään vielä lyhyesti muita usein käytettyjä vapaita lisenssiehtoja. Lisenssejä on käytössä kymmeniä ja tässä artikkelissa voidaan keskittyä vain muutamaa eniten käytetyimpään. Lopuksi pohditaan vapaampien lisenssiehtojen mahdollisia vaikutuksia erityisesti tekijänoikeuslain sopimuslissenssijärjestelmän kehittämisen kannalta.

2. Milloin kannattaa käyttää vapaampaa lisenssiä?

Vapaampia lisenssiehtoja on ehditty hyödyntää jo hyvin erilaisissa hankkeissa. Teoreettisesti vapaampia lisenssiehtoja voidaan ajatella eräänä keinona *hinta- ja tuotediskriminoinnille* eli ajatuksena on räätälöidä teoksen käyttöehdot eri käyttäjäryhmien maksukyvyyn tai tarpeiden mukaan. Teoksia voisi niiden tyypistä riippuen kuvitella lisensoitavan joustavimmilla ehdoilla ja kenties edullisemmalla hinnalla mm. nuorille, opiskelijoille, ja julkisille organisaatioille.

Vapaammilla lisenssiehdoilla voidaan pyrkiä saavuttamaan *näkyvyyttä*. Vapaamat lisenssit eivät sinänsä vaikuta teoksen tekniseen jakeluun Internetissä mutta mahdollistavat sen markkinoinnin eri tavalla kuin ennen. Jos teos on luettavissa vapaasti pysyvässä www-osoitteessa, se voidaan linkittää laajasti, ja tätä kautta teoksen ”rankkaus” esimerkiksi Internetissä käytettävissä hakukoneissa nousee.³

Lisäksi voidaan ajatella varsinaisen tuotteen *oheispalveluja* (käyttöohjeet ym.), joiden jakelu vapaammilla ehdoilla voi vaikuttaa positiivisesti päätuotteen myyntiin. Usein esimerkiksi elektronisten laitteiden tekniset manuaalit eivät sinänsä tuota mitään laitevalmistajille. Niiden vapaa saatavuus Internetissä kuitenkin auttaa ostajaa tutustumaan paremmin tuotteeseen ja saattaa vaikuttaa hänen ostopäätökseensä.

Yksi selkeä vapaampien lisenssien käyttöalue on teokset, joihin halutaan *välitöntä palautetta ja ulkopuolista apua*. Tunnetuimpia esimerkkejä ovat interaktiiviset uutissivustot ja erilaiset online-ensyklopediat. Nämä sivustot perustuvat käyttäjien kirjoittamiin artikkeleihin ja niiden kommentointiin. Julkaisujen laatu varmistetaan vertaisarvioinnilla: muut käyttäjät voivat arvioida toisten

kirjoittamia artikkeleja ja palautetta. Riittävä määrä negatiivisia arvioita johtaa kontribuution poistamiseen.

Teoksen tuottavan organisaation *yhteiskunnallisen tavoitteen* pitäisi myös vaikuttaa lisensointimallin valintaan. Yksi merkittävimmistä kirjallisten teosten tuottajista ovat opettajat eri instituutioissa. Etenkin korkeakouluopettajat tuottavat yhä enemmän opetusmateriaalia verkkoon eikä ole enää tavatonta että osa kurssimateriaalista on saatavissa vain verkosta. Kysymys materiaalin tuottajalle kuuluu, miksi sen saatavuutta pitäisi rajoittaa.

Eräs tunnetuimmista ja eniten uutisoiduista opetusmateriaalin vapaasta lisensoinnista on Massachusetts Institute of Technologyn (MIT) ”Open Courseware” –hanke.⁴ Sen tavoitteena on saada MIT:n kaikki kurssimateriaali avoimesta ja vapaasti saataville Internetiin vuoteen 2007 mennessä. Hankkeessa käytetään Creative Commons –lisenssejä, joista lisää jäljempänä.

Voidaan myös perustella, että *julkisesti tuotettuja* teoksia pitäisi yleisemminkin jakaa nykyistä vapaammin Internetissä. Tekijänoikeuslaki ei vapauta tekijänoikeussuojausta kuin tietyt julkiset asiakirjat ja lakitekstit.⁵ Jos teos on kuitenkin tuotettu yhteiskunnan varoilla ja tarkoitettu vapaaseen julkiseen käyttöön, ei liene kovinkaan usein perusteltua käyttää muita kuin vapaampia ehtoja.

Yksi poliittisluonteinen kysymys Suomessa on Yleisradion tuottamat ohjelmat. Kysymys kuuluu, pitäisikö niiden saatavuutta laajentaa osin julkisesti rahoitetun yleisradioyhtiön ulkopuolelle.⁶

Lopuksi on syytä huomauttaa, ettei vapaampien lisenssiehtojen käyttäminen sulje lähtökohtaisesti painetun kirjan tai levyn myyntiä. Useiden tutkimusten mukaan fyysinen ja digitaalinen kopio kirjasta ja musiikkikappaleesta ovat vain osittain toistensa substituuotteja.⁷ Toisin sanoen digitaalisen kopion saatavuus vaikuttaa usein vain vähän kuluttajien ostopäätökseen.⁸ Niinpä monet ihmiset ostavat edelleen CD-levyjä vaikka vertaisverkko-ohjelmilla on ollut jo usean vuoden ajan haettavissa paljon enemmän musiikkia kuin yksikään levykauppa kykenee varastoimaan. Samoin lehtiäkin tilataan edelleen vaikka lukuisten sanomalehtien uutistarjonta on kokonaan verkossa ilmaiseksi.

3. Creative Commons -hanke

3.1 Hankkeen tausta

Creative Commons (CC) on toistaiseksi suosituin ns. *avoimen sisällön* (open content) lisensointihanke. Sen taustalla on yhdysvaltalaisia professoreita, joista selvästi näkyvimpänä Stanfordin yliopiston oikeustieteen professori Lawrence Lessig. Hän on mm. julkaissut kaksi populaaria kirjaa, joissa maalailaan tietokoneajan mahdollistaman entistä tiukemman (itse)sääntelyn ja yritysten laajenevan kontrollin uhkakuvia ihmisten perusoikeuksille.⁹ Lessigin renessanssivastaus ongelmiin on Creative Commons, joka tekijänoikeuden kontekstissa lupaa palauttaa tekijöille kadotetun luovuuden ja vapauttaa ihmiset lupapyynnöistä.

Edellä oleva esitys on huomattavan kärjistettyä. Luovuuden menetyksellä viitataan satunnaisiin mutta laajaa huomiota herättäneisiin tapauksiin, joissa yksinoikeuksia hallinnoivat yritykset ovat estäneet taiteilijoita julkaisemasta töitään.¹⁰ Ihmisten vapauttaminen lupapyynnöistä puolestaan viittaa nykyisen tekijänoikeusjärjestelmän erikoiseen logiikkaan, jossa teosten kaikenlainen käyttö on ensisijaisesti lailla kiellettyä ennen kuin se erikseen joko lain erityissäännöksellä tai tekijän luvalla sallitaan.

Käytännössä Creative Commons on käyttäjälle ilmainen yhdysvaltalainen Internet-palvelu, jolla tekijä voi lisensoida tuotoksensa Internetissä vapaampaan käyttöön. CC-palvelu tuottaa kirjalliselle tai taiteelliselle teokselle yhden lisenssin, jolla on kolme esitystapaa: (1) xml-kielinen dokumentti liitettäväksi teknisesti teokseen, (2) juridinen dokumentti lakimiehille ja (3) selkokielen dokumentti kaikille käyttäjille.

Oikeudellisesti näistä on luonnollisesti kiinnostavin toinen eli juridinen dokumentti. Viimeksi mainittu selkokielen dokumentti on tämän juridisen dokumentin pääkohtien lyhyt selitysteksti. Ensiksi mainittu tekninen oikeuksien kuvaus on puolestaan tarkoitettu sisällön lukuohjelmille, jotka tukevat ns. *sähköistä oikeuksienhallintaa* (digital rights management).¹¹

CC-lisenssejä on käännetty suomeksi osana hankkeen kansanvälistämisprojektia. Seuraavassa esitellään lyhyesti erilaisia CC-lisenssiehtoja tukeutuen ensisijaisesti lisenssien englanninkielisiin versioihin. Nimenomaiset lainaukset lisenssiteksteistä on luettavuuden lisäämiseksi kuitenkin suomennoksista.¹²

3.2 Erilaisia lisenssiehtoja

”Lisenssin antaja myöntää lisenssin saajalle maailmanlaajuisen, maksuttoman, rinnakkaislisensoinnin sallivan ja pysyvän (tekijänoikeuden voimassaoloajan kestävän) luvan käyttää alla lueteltuja oikeuksia”¹³

Jokainen CC-lisenssi on rakenteeltaan yhdenmukainen ja niissä on sekä kaikille lisensseille *yhteiset ehdot* että valittu määrä *erityisehtoja*. Ensin mainituista yhteisistä ehdoista oleellisimmat ovat:

- lisenssi on ilmainen
- rajoittamaton oikeus valmistaa teoksesta kappaleita (kopiointioikeus)
- rajoittamaton oikeus saattaa teoskappaleita julkisesti saataville (levitysoikeus)
- rajoittamaton oikeus näyttää ja esittää teos julkisesti

Toisin sanoen kaikki CC-lisenssit antavat samaan tapaan kuin avoimen lähdekoodin ohjelmistolisenssit käyttäjille lähtökohtaisesti oikeuksia ilman velvoitteita. CC-lisenssoituja teoksia saa näillä yleisillä ehdoilla käyttää, kopioida ja levittää edelleen vapaasti ilman erillisiä lupapyyntöjä tai maksuja.

Lisäksi CC-lisenssien yleisissä ehdoissa sanotaan, etteivät ehdot riko tekijänoikeuslaissa käyttäjille suotuja reiluja käyttöoikeuksia (sitaatti, yksityinen käyttö jne), tekijänoikeuden konsumoitumista (first sale) tai ilmaisunvapautta.¹⁴ Samoin lisenssiehtoihin kuuluu kielto käyttää teosta osana yllättäviä ja kauaskantoisia sähköisiä oikeudenhallintajärjestelmiä, jotka mahdollisesti rajoittaisivat jotakin lisenssissä mainituista oikeuksista reilu käyttö, konsumoituminen ja ilmaisunvapaus mukaan lukien.¹⁵

CC-lisenssien *erityisehdot* asettavat kuitenkin teosten käytölle jonkinasteisia rajoituksia. Näitä lisenssikohtaisia erityisehtoja, joita voi luonnollisesti yhdistellä, ovat:

- Taloudellisten oikeuksien luovutus. Lisenssi sallii oikeuden kopioida, levittää, esittää ja näyttää töitä mikäli tekijän nimi mainitaan lisenssin määräämällä tavalla.
- Ei-kaupallinen käyttö. Lisenssi sallii oikeuden kopioida, levittää, esittää ja näyttää töitä mikäli teosta käytetään muihin kuin kaupallisiin tarkoituksiin.
- Jälkiperäisten teosten kielto. Lisenssi sallii oikeuden kopioida, levittää, esittää ja näyttää töitä mikäli teoksesta ei käytetä jälkiperäisten teosten valmistamisessa.
- Lisenssin pysyvyys (copyleft). Sallii jälkiperäiset teokset mikäli ne levitetään samalla lisenssillä kuin alkuperäinen teos.¹⁶

Oma lukunsa ovat kaksi erityistä CC-lisenssityyppiä:

- Ei tekijänoikeutta (public domain). Tekijä luopuu tekijänoikeudestaan teokseen lain sallimissa rajoissa ja antaa sen samalla vapaaseen käyttöön.¹⁷
- Lyhyt suoja-aika (founder's copyright). Tekijä luopuu tekijänoikeudestaan lain sallimissa rajoissa kun 14 vuotta on kulunut teoksen julkaisemisesta.¹⁸

Lisenssien käyttöönotto on huomattavasti triviaalimpaa kuin niiden juridisen merkityksen pohtiminen. Käyttäjää pyydetään vastaamaan muutamaan kyllä-ei-kysymykseen, jonka jälkeen näytetään nämä ehdot täyttävä lisenssi tai muutama vaihtoehto. Valittu lisenssi liitetään teokseen hyperlinkkinä. Lopputuloksena teokseen tulee pieni graafinen ”CC-licensed. Some rights reserved.”-merkintä, jota klikkaamalla teoksen käyttäjä saa luettavaksi teoksen käyttöehdot Creative Commonsin verkkosivuilla.

3.3 Riskinjaosta

Creative Commons -lisensseissä riskinjako on toteutettu tyypillisistä tietokoneohjelmistolisensseistä poikkeavasti. Tämä on ilmaistu lisenssin kohdassa 5:

”Lisenssin antaja ilmoittaa ja vakuuttaa että hän parhaan ymmärryksensä mukaan ja kohtuullisissa määrin on varmistanut siitä, että:

- Lisenssin antajalla on kaikki oikeudet teokseen jotka ovat tarpeellisia tämän Lisenssin myöntämiseksi ja sen mukaisten oikeuksien lailliselle luovuttamiselle ilman että lisenssin saajalla on velvollisuutta maksaa rojalteja, pakollisia lisenssimaksuja, tai muita maksuja;
- Teos ei loukkaa tekijänoikeutta, tavaramerkkiä, tekijänoikeuden lähioikeuksia, common law-oikeuksia tai muita oikeuksia joita kolmansilla on tai loukkaa yksityisyyttä, aiheuta muuta vahinkoa kolmansille tai loukkaa kunniaa.”

Tavanomaisesti esimerkiksi tietokoneohjelmistojen lisensseissä – avoimen lähdekoodin lisenssit mukaan lukien – lisenssin antaja haluaa irrottautua kaikesta mahdollisesta vastuusta mitä teoksen käyttöön voi liittyä. Creative Commons -ehdoissa lisenssin antaja kuitenkin vakuuttaa lisenssin saajan kolmansien osapuolten väitteiltä. Hänen vastuulleen jää oikeuksien selvennys.¹⁹

Ajatellaanpa tilannetta, jossa A lisensoi teoksen B:lle CC-ehdoilla. Myöhemmin C saa selville, että teos loukkaa hänen tekijänoikeuttaan. Koska C ei ole lisenssisopimuksen osapuoli, hän voi vaatia korvauksia tekijänoikeusloukkauksesta sekä A:lta että B:ltä. Nyt CC-lisenssin ehtojen mukaan B voi kuitenkin vaatia korvauksia takautuvasti A:lta mikäli C esittää korvausvaatimuksen vain B:lle.

Tällainen takausehto suosii erilaisia palveluntarjoajia ja muita yrityksiä, jotka voivat ottaa riskittömämmin CC-lisensioituja teoksia jakeluun. Mikäli jonkin ulkopuolisen tahon oikeuksia on loukattu, korvauksesta on viime kädessä vastuussa tekijä eikä levittäjä tai käyttäjä.

Paljon julkisuutta saaneessa ”SCO vs. Linux” -jutussa on pitkälti kyse samasta asiasta toisenlaisella riskinjaolla. Yhdysvaltalainen ohjelmistoyritys SCO väittää, että GPL-lisenssillä jaettavassa Linux-ohjelmistossa on loukattu heidän tekijänoikeuksiaan. SCO on lähettänyt tuhansille Linuxia käyttäville yrityksille kirjeitä, joissa se pyytää lisenssimaksua Linuxin käytöstä.²⁰ Ongelmalta olisi ehkä vältytty, jos GPL-lisenssissä olisi vastaava takuehto kuin CC-lisenssissä. Nyt periaatteessa jokainen GPL-lisensoidun teoksen käyttäjä ja teoskappaleen levittäjä voi olla vastuussa kolmansille osapuolille tekijänoikeuksien loukkauksista.

Takuehto ei ole kuitenkaan aukoton. Jos tekijä on tuntematon tai varaton, jää vastuu käytännössä sen harteille, jolta loukattu osapuoli hakee korvauksia. Lisäksi etenkin vilpittömässä mielessä olevan teoksen lisenssin antajan kannalta järjestelyä on pidettävä jossain määrin hankalana. CC-lisenssijärjestelmässä tämä ei peri lisenssimaksuja teoskappaleista mutta voi silti joutua taloudelliseen vastuuseen kolmannelle aiheutuneista vahingoista. Toisin sanoen tekijä antaa teoksensa muiden käyttöön vastikkeetta ja lisäksi antaa teoksen käytölle rajoitetun takuun – jälleen ilman vastiketta.

Konkretisoidaan tilannetta vielä seuraavalla esimerkillä. Ajatellaanpa, että yksityishenkilö A ottaa valokuvan ystävänsä C:n luomasta taideteoksesta ja levittää sitä CC-lisenssillä luullen tekoa tekijänoikeudellisesti sallituksi.²¹ Yritys B saa valokuvan ja käyttää sitä omassa liiketoiminnassaan. C saa tietää asiasta ja vaatii B:ltä tekijänoikeuskorvauksia kuvan käytöstä. Nyt B:llä on CC-lisenssin 5-kohdan mukaan takausoikeus korvauksiin A:lta.

On kiinnostava spekuloida millaisia vaikutuksia tämäntyyppisellä riskinjakoehdolla on, jos se yleistyy merkittävästi. On hyvin mahdollista, että yksittäiset CC-lisenssejä käyttävät tekijät puolustaisivat entistä laajempaa tekijänoikeuslain 2-luvun rajoitusten tulkintaa digitaaliympäristössä. Mitä rajatummat oikeudet tekijöillä on esimerkiksi siteerata jo julkaistuja teoksia, sitä huonompi heidän asemansa on. Tekijähän ei voi vaikuttaa CC-lisensoidun teoksen leviämiseen ja käyttöön mitenkään, joten mahdollinen oikeuksien loukkaus tulee tekijän tarkoituksesta riippumatta varmemmin loukatun tiedoksi.

3.4 Muita avoimia oikeudellisia kysymyksiä

Tekijänoikeuksiin edes hiukankaan perehtynyttä juristia voi alkaa tässä vaiheessa huimaamaan. CC-lisenssiehtoihin tuntuisi liittyvän niin paljon omituisuuksia, oikeudellista epävarmuutta ja selviä vastuuriskejä; miksi kukaan käyttäisi niitä? Kysymys on valitettavasti retorinen, sillä ehtoja käytetään yhä kasvavassa määrin. Niinpä aikaansa seuraavan juristin tehtäväksi jääkin olla mitä suurimmassa määrin perillä lisenssien ongelmista. Seuraavaksi eritellään kootusti joitakin vastuukysymyksien ohella CC-lisensseihin liittyviä ratkaisemattomilta tuntuvia oikeudellisia kysymyksiä. Monet niistä ovat yhteisiä muillekin vapaammille lisenssiehdoille.

Yleensä kummallakin sopijapuolella on omat sopimuskappaleet sekä mahdollisesti yksi sopimuskappale jätetään luotetulle kolmannelle. CC-lisenssisopimuksissa tilanne on tältä osin erikoinen: lisenssisopimus on lähtökohtaisesti vain Creative Commonsin verkkosivuilla, joten *sopimusehtoja voi periaatteessa muuttaa sopimussuhteen ulkopuolinen taho* sopijapuolten tietämättä. Jos tekijä tai käyttäjä haluaa oman kopion lisenssistä, hänen on käytännössä tehtävä se itse kopioimalla lisenssiteksti Internetistä tietokoneelleen. Ei siis ihme, että jokaisen lisenssin alussa on vastuuvapauslauseke. Sen mukaan CC-hanke ei ole missään vastuussa lisenssien käytöstä eikä sen puoleen voi kääntyä oikeudellisissa ongelmissa.

Tämä johtaa kysymykseen *sopimusehtojen sitovuudesta*. Erityisesti ongelmallisena voi pitää kysymystä siitä, voiko lisenssinantaja perua sopimuksen myöhemmin. CC-lisenssiehtojen yleisessä osassa lisenssin sanotaan olevan ”pysyvä” mutta myöhemmin ”Lakkaaminen”-jaksossa todetaan erityisesti, että tekijä voi muuttaa myöhemmin teoksen lisenssiehtoja. Kuitenkin jokainen jo liikkeellä oleva kopio on laillinen sen mukana tulevilla lisenssillä eikä tekijä saa muuttaa jo liikkeelle laskettujen teoskappaleiden lisenssiehtoja. Niinpä tilanteessa, jossa tekijä muuttaa lisenssiehtoja, muutetut ehdot pätevät vain uusiin tekijän luvalla liikkeelle laskettuihin teoskappaleisiin.

Erikseen on käsiteltävä kysymys *lisenssimerkinnän sijainnin vaikutuksesta lisenssin laajuuteen*. CC-lisenssiehtoja käytettäessä teoksen käyttäjä ei tavanmukaisesti erikseen lue ja hyväksy lisenssisopimuksia; niihin on ainoastaan linkki osana teosta. Ajatellaanpa seuraavaksi tilannetta, jossa lisenssimerkintä on laajan verkkosivuston pääsivulla ilman erityisiä selitystekstejä. Kuinka laajasti lisenssi kattaa nyt tämän sivuston?

Teoksen käsitettä ei ole täsmennetty lisenssiehdoissa erikseen. Mallisopimuksina CC-lisenssien on tarkoitus koskea kaikenlaisia teoksia ja siksi sen tulkintaa voisi lähtökohtaisesti pitää laajentavana. Täten lisenssi ilmeisesti kattaa paitsi kaikki kyseisellä pääsivulla niin myös sen alasivuilla olevat teokset. Vastaavasti lisenssiä pitänee tulkita koskemaan sekä uusia että myös vanhempia teoksia ellei

niitä ole erikseen lisensoitu muilla ehdoilla. Edelleen lisenssi kattaneen myös interaktiivisen sisällön eli mm. kolmansien osapuolten kirjoittamat kommentit CC-lisensoidulle sivulle.²²

Entä jos tekijä haluaa *muutella lisenssiehtoja*? Nyt on syytä huomauttaa, että yleisesti tunnettuja vakiosopimusluonteisia lisenssiehtoja ei lähtökohtaisesti kannata muuttaa ainakaan suoraan eikä niihin ole syytä tehdä omia tarkennuksia tai huomautuksia. Nämä omat lisäehdot eivät ole välttämättä päteviä ja ovat joka tapauksessa CC-tavaramerkin käyttöoikeuden vastaisia. Niinpä tapauksessa, jossa tekijä ei halua sitoutua CC-ehdoin, ei niitä myöskään tule käyttää.²³

Vielä on huomautettava lisensseissä olevista ehdoista, jotka koskevat *tekijän persoonaan sidottuja moraalisia oikeuksia*. Nämä oikeudet ovat erityisen ajankohtaisia nimenomaan taiteellisissa ja kirjallisissa teoksissa toisin kuin esimerkiksi funktionaalisisissa tietokoneohjelmissa.

On ensinnäkin kyseenalaista, voiko tekijä luopua kaikista sopimushetkellä tuntemattomista tulevista oikeuksistaan. Parempaa oikeuttahan ei esineoikeuden perusoppien mukaan voi luovuttaa. CC-lisenssien yhteisissä ehdoissa kuitenkin vaaditaan:²⁴

”Yllä mainitut oikeudet koskevat kaikkia viestintävälineitä ja muotoja sekä nyt tunnettuja että myöhemmin kehitettyjä.”

Toisekseen teokseen tehtävien muutosten salliminen ei ota kantaa tekijäintegriteettiin eli tekijän kunniaan.²⁵ Koska tekijäintegriteetti kuuluu ainakin Euroopassa tekijän luovuttamattomiin moraalisiin oikeuksiin, sellainen lisenssiehto on pätemätön, jossa tekijä luopuisi oikeudesta haastaa oikeuteen tätä oikeutta loukkaava taho.

4. Muita käytettyjä lisenssejä

Ennen Creative Commons -hanketta Internetissä yleistyi joukko tiettyihin käyttötarkoituksiin suunniteltuja lisenssejä. Yksi ensimmäisistä oli sopiva lisenssimalli dokumentteihin. Tietokoneiden ja ohjelmistojen käyttöohjeiden kopiointi ja levitys on tekijänoikeuslakien alaista siinä missä muidenkin kirjallisten teosten. Toisaalta erityisesti tällaisten teknisluonteisten dokumenttien kirjoittaminen voi olla usein tehokkainta hajautetusti koska dokumentit vaativat täydennyksiä ja lisäyksiä sitä mukaa kuin tekniikka uusiutuu.

Yksi käytetyimmistä vapaammista dokumentointilisensseistä on Free Software Foundationin GNU Free Documentation License (GFDL).²⁶ Ajatuksena on, että

lisenssin alaisia dokumentteja saa kopioida ja levittää ilman maksua vapaasti. Lisäksi dokumenttien on oltava helposti muokattavissa.

Lisenssiehdoissa erotellaan tältä osin helposti muokattavat (transparent) ja vaikeammin muokattavat (opaque) dokumentit. Puhdas ASCII-teksti tai HTML ovat esimerkkejä helposti muokattavista dokumenteista, jollainen siis vaaditaan, mikäli dokumentteja jaellaan GFDL-lisenssillä. Vastaavasti PDF ja Microsoft Word ovat esimerkkejä vaikeammin muokattavissa olevista dokumenteista.

Lisenssin käyttäjälle myönnettävien laajojen oikeuksien ohella lisenssissä annetaan tekijälle mahdollisuus yksilöidä dokumentista erilaisia lohkoja: sellaisia joita saa muuttaa ja sellaisia joiden muunteluun on aina erikseen kysyttävä lupa. Vaikka ajatus on selkeä, lisenssi on tältä osin valitettavan vaikeasti ymmärrettävä ja sangen monimutkainen.

Lisenssin alussa erotellaan omiksi dokumenttilohkoikseen toissijaiset (secondary) lohkot ja muuntelukelvottomat (invariant) lohkot. Tekijä voi määrätä muuntelukelvottomiksi vain toissijaisia lohkoja. Näitä ovat lisenssin määritelmän mukaan sellaiset lohkot, jotka eivät liity suoranaisesti dokumentit (tekniseen) ydinaiheeseen. Lisenssin kohdassa 4 luetellaan yhteensä 15 vaatimusta muunnelluille dokumenteille. Esimerkiksi alkuperäisen otsikon säilyttämiseen muunnellussa versiossa vaaditaan lisenssissä lähtökohtaisesti alkuperäisen tekijän lupa.

Varsinkin muuntelukelvottomista dokumenttilohkoista on käyty vilkkaasti keskustelua Internetissä. Jotkut eivät hyväksy lainkaan ajatusta, että vapaasti lisensoiduissa teoksissa voisi olla sellaisia osia, joita ei saa lähtökohtaisesti muuttaa. GFDL:n puolustajat vetoavat puolestaan eurooppalaisissa tekijänoikeuslaissa turvattuihin tekijän moraalisiin oikeuksiin (ns. tekijäintegriteetti). Lisäksi on korostettu kirjallisten teosten eroamista puhtaan funktionaalisiin tietokoneohjelmista: kirjallinen ilmaisunvapaus voi edellyttää, että vaikkapa poliittiseksi tai taiteelliseksi tarkoitettujen viestien sisältö ei täysin vesity sen sanamuotoja muuttamalla tai joitakin oleellisia osia poistamalla.²⁷

Toinen melko laajasti käytetty dokumentteihin tarkoitettu lisenssi on Open Publication License.²⁸ Tätä lisenssiä voi luonnehtia pysyväksi (lisenssiä ei saa muuttaa vaikka teosta muuteltaisiin) ja lisäksi siinä on vaihtoehtoinen lauseke johdannaisten teosten levittämisen ja julkaisemisen rajoittamiseksi. Ilman vaihtoehtoista lauseketta lisenssi sallii rajoittamattoman teoskappaleiden kopioimisen, levittämisen ja muuttamisen. Lisenssin sanamuodot on kopioitu melko suoraan vastaavista avoimen lähdekoodin ohjelmistolisensseistä.

Vapaampia kirjallisten ja taiteellisten teosten lisenssiehtoja on lukuisia muitakin. Joillakin yrityksillä ja merkittävillä Internet-projekteilla voi olla omat lisenssiehtonsa.²⁹ Näyttäisi kuitenkin siltä, että avoimen sisällön lisenssiehdot alkavat keskittyä. Kun jotkin tietyt lisenssityypit saavat laajaa kannatusta, on monia hyviä syitä siirtyä käyttämään yleisesti tunnettua standardia.

5. Kokoavia näkökohtia

Teosten lisensointi tietoverkoissa on ollut varsin monimutkaista ja sen hoitavat pääosin muut kuin tekijät itse. Sopimuslissenssijärjestelmä pitää kontrollia tekijänoikeusjärjestöillä. Edelleen oikeuksien kuvausten liittäminen teoksiin on yhä erittäin harvinaista – toisaalta käyttäjät jättävät tyypillisesti monimutkaiset lisenssiehdot lukematta.

Vapaampien lisenssiehtojen *uusille käyttöönottajille* voi suositella tietyin varauksin Creative Commons -hankkeen tuottamia lissenssejä sekä erityisesti tietokoneohjelmien dokumentointiin GNU Free Documentation Licenseä. Teosten käyttäjän näkökulmasta on otettava huomioon, että merkittävä osa esimerkiksi avoimen lähdekoodin tietokoneohjelmistojen dokumentaatiosta saattaa olla jaossa edelleen joillakin muilla lissensseillä. Siksi niitä asiakkaalle toimitettaessa on edelleen syytä tutustua lisenssiehtoihin.

Oma kysymyksensä on se, miten *jo julkaistuihin teoksiin* voidaan soveltaa vapaampia lisenssiehtoja? Yleensä tekijä luovuttaa kustantajalleen (musiikki, kirjallisuus) tai tekijänoikeusjärjestölle (musiikki) kaikki taloudelliset oikeudet teokseensa, jonka jälkeen sen CC-lisensointi ei ole enää mahdollista. Voidaan kuvitella periaatteessa kaksi vaihtoehtoista tapaa, jolla vaikkapa julkaistu mutta heikosti levinnyt musiikki saataisiin vapaampien lisenssiehtojen alle. Joko tekijänoikeusjärjestöjen pitäisi muuttaa lisensointipolitiikkaansa tai vaihtoehtoisesti tekijänoikeuslain sopimuslissenssijärjestelmää pitäisi kehittää niin, että tekijänoikeudet voidaan tietyin reunaehdoin palauttaa tekijöille uutta CC-lisensointia varten.

Ensin mainittu vaihtoehto olisi toteutettavissa ilman uutta sääntelyä mutta vaatisi siis muutosta tekijänoikeusjärjestöjen nykykäytäntöön. Teosto ei esimerkiksi laskuta mitään asiakkailtaan, kun he esittelevät teoksiaan omilla kotisivuillaan. Teosten esittelyn pitää olla vastikkeetonta, ei-kaupallista ja kustantamatonta. Kuitenkaan teoksia ei saa kopioida tai levittää edelleen, joten CC-lissenssejä ei niiden esittelyyn voi Teoston nykyistä politiikka noudattaen käyttää.

Jälkimmäinen regulatiivinen vaihtoehtokaan ei ole enää täysin teoreettinen. Esimerkiksi Saksassa on tullut vasta voimaan uusi laki tekijänoikeudellisista sopimuksista.³⁰ Ajatuksena on, että kustantajilla ja järjestöillä on huomattavasti enemmän neuvotteluvalltaa kuin yksittäisellä tekijällä. Niinpä tekijä voi tietyin ehdoin irtautua kaikista sopimusvelvoitteistaan ja julkistaa teoksen uudelleen omakustanteena tai toisella kustantajalla. Vastaavaa lakimuutosta voitaisiin harkita myös Suomessa tekijänoikeuslain kokonaisuudistuksen yhteydessä.

Tällainen laki ei ole kuitenkaan vapaampien lisenssimallien kannalta ongelmaton. Yhtä hyvin tekijä voi väittää, että vapaammalla lisenssillä jaettava teos pitääkin muuttaa yhtäkkiä kaupalliseksi koska ”yleisöllä” on tekijän mielestä liikaa valtaa hänen teoksiinsa. Sotkun saisi käyntiin ilmoitus tyyliin ”kaikki liikkeellä olevat vapaasti lisensoidut teoskappaleet ovat päivästä X alkaen laittomia”.

Aivan lopuksi vielä muutama varoituksen sana. Verrattua avoimen lähdekoodin ohjelmistolisensseihin avoimet sisältölisenssit ovat vielä lapsenkengissään. Vaikka esimerkiksi suosittuja Creative Commons –lisenssejä on ollut laatimassa joukko yhdysvaltalaisia oikeustieteen professoreita, saattaa näissä lisensseissä olla enemmän kyseenalaisia ehtoja kuin tietokoneharrastajien laatimissa ohjelmistolisensseissä. Pitkälti ongelmat johtuvat Yhdysvaltojen oikeusjärjestelmän omaleimaisuuksista ja sikäläisten juristien heikosta muiden maiden oikeusjärjestelmien tuntemuksesta.

¹ Välimäki, Mikko: "Avoimen lähdekoodin ohjelmistolisensseistä", DL 5/2002, s. 851-861. Tämänkään kirjoituksen aihepiiristä ei ole aiemmin julkaistu liiemmästi suomenkielisiä kirjoituksia. Ks. kuitenkin Hietanen, Herkko: "Vaihtoehto hallinnoinnille? Creative Commons – lisenssijärjestelmä". IPR Info 1/2003, <http://www.iprinfo.com/>. Englanninkielistä kirjallisuutta ja uutisointia sen sijaan on yllin kyllin. Ks. ensimmäisiä yleiskatsauksia aiheeseen: "Hacker Journalism?", The Economist 2.12.1999.

² Käsite laillinen käyttö on tarkennettu EU:n tekijänoikeusdirektiivin 2001/29/EY johdantoartikkelissa (33) seuraavasti: "Käyttöä on pidettävä laillisena jos se on oikeudenhaltijan hyväksymä tai käyttöä ei ole rajoitettu laissa" (tekijän suomennos). Tekijänoikeuslain 2 luvun rajoitusten perusteella teosten käyttö on lisenssiehdoista riippumatta sallittu tietyissä erityistapauksissa. Tässä lyhyessä artikkelissa ei tarkemmin eritellä sinänsä kiinnostavaa kysymystä tekijänoikeuden 2 luvun rajoitusten suhteesta ja kehittämismahdollisuuksia vapaampien lisenssimallien suuntaan.

³ Linkkauksen ja sosiaalisten verkostojen teoriasta on vasta julkaistu helppolukuinen yleisesitys. Ks. Barabási, Albert-László (2002): *Linked: The New Science of Networks*. Perseus Publishing.

⁴ Hankkeen kotisivu: <http://ocw.mit.edu/index.html>

⁵ Ks. TekL 9 §: "Lakeihin ja asetuksiin sekä viranomaisen tai muun julkisen elimen päätöksiin ja lausumiin ei ole tekijänoikeutta."

⁶ Electronic Frontier Finland ry on tehnyt Yleisradiolle asiasta kyselyn viitaten julkisen palvelun määritelmään, joka ilmenee Yleisradio Oy:stä annetun lain 22.12.1993/1380 7§:stä. Ks. <http://www.ffi.org/julkaisut/kirjeet/kirje-2003-04-30.html>

⁷ Ks. esim. Peitz, Martin – Waelbroeck, Patrick (2003): "CD Sales and Online Piracy: Cross Section Evidence", jossa arvioidaan mp3-tiedostojen substituutiovaikutuksen CD-levyjen myyntiin olevan noin 25-30%. Sähköisissä kirjoissa substituutiovaikutus on (lähinnä laatuongelmien takia) toistaiseksi lähellä nollaa. Tosin joitakin päinvastaisia esimerkkejä on jo olemassa. Cory Doctorow:n CC-lisenssillä vastikään julkaistua kirjaa "Down and Out in the Magic Kingdom" ladattiin osoitteesta <http://www.craphound.com/down/> noin 20 000 kappaletta ensimmäisen vuorokauden aikana julkaisusta ja yhteensä 75 000 kappaletta ensimmäisen kuukauden aikana. Tarkkoja myyntilukuja ei ole vielä saatavilla, mutta kirja nousi tämän jälkeen kolmen sadan myydyimmän joukkoon amazon.com verkkokaupassa.

⁸ Toki päinvastaisiakin esimerkkejä voidaan esittää. Esimerkiksi yhdysvaltaisten yliopistokampusten läheisyydessä CD-levyjen myynti on laskenut kyselytutkimusten mukaan huomattavan nopeasti samalla kun mp3-tiedostojen kopiointi Internetistä on yleistynyt. Ks. esim. "Napster: Music's Friend or Foe?", Wired News 12.6.2000, <http://www.wired.com/news/business/0,1367,36961,00.html>

⁹ Lessig, Lawrence (1999): *Code and the Other Laws of Cyberspace* ja Lessig, Lawrence (2001): *The Future of Ideas*.

¹⁰ Yhdysvalloissa on kiertänyt näyttely *Illegal Art*, <http://www.illegal-art.org/>, jossa eri alojen taiteilijat ovat kertoneet omia kokemuksiaan tulla "sensuroiduksi" muiden omistamien tekijänoikeuksien takia. Yleensä näissä tapauksissa taiteilija tai artisti on muunnellut jonkun toisen teosta ja kysymys on siitä, loukkaako uusi teos aiempaa ja vaaditaanko siihen aiemman teoksen oikeudenomistajien (yleensä yritys) lupa (joka joko maksaa paljon tai sitä kieltäydytään kokonaan antamasta).

¹¹ Tässä yhteydessä voidaan todeta, että monesti avoin "hallitsematon" sisältö ja sisältöön kohdistuvien oikeuksien hallinta nähdään toistensa komplementteina. On kuitenkin muistettava, että myös avoin sisältö perustuu oikeuksien lisensointiin. Edelleen voitaneen ajatella, että lisensointi on osa oikeuksien hallintaa.

¹² Tätä kirjoittaessa on kuitenkin vielä epäselvää mikä oikeudellinen luonnehdinta on annettava erikielisille lisenssiehdoille; mahdollisesti ne ovat vain epävirallisia käännöksiä oikeudellisesti

sitovasta englanninkielisestä tekstistä. Tässä kirjoituksessa kuitenkin viitataan näihin suomennoksiin sikäli kuin lisenssitekstejä siteerataan.

¹³ Creative Commons, yhteiset ehdot, kohta 3.

¹⁴ Tämä viittaa Yhdysvaltain tekijänoikeuslain fair use -doktriiniin, jota Suomessa vastaa lähinnä tekijänoikeuslain 2-luvun rajoitukset.

¹⁵ Ks. tällaisista järjestelmistä havainnollinen esitys Lessig, Lawrence (2002): Free Culture, <http://lessig.org/freeculture/>. Eräs käytössä oleva oikeudenhallintajärjestelmä mm. estää lyhyiden sitaattien kopioimisen Platonin kirjojen elektronisista kopioista sekä kirjojen lukemisen ääneen puhesyntetisaattorilla.

¹⁶ Tässä välissä voidaan huomauttaa, että erityisehdoissa keskeiset teosten kaupallinen käyttö ja muuntelu määritellään tekijänoikeuslakien ja oikeuskäytännön mukaan. Käytännössä nämä voivat olla hankalia laintulkinta- ja todisteluongelmia.

¹⁷ Suomen kielessä ei ole oikein sopivaa vastinetta englannin kielen käsitteelle *public domain*. Kivimäki, T.M.: Tekijänoikeus. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja B-sarja no 27, WSOY 1948. s. 314, käyttää termiä *yhteinen omaisuus*. Kiinnostavaan kysymykseen siitä, missä määrin tekijänoikeudesta voi ylipäänsä luopua, ei voida valitettavasti vastata tässä lyhyessä kirjoituksessa.

¹⁸ Yhdysvalloissa tekijänoikeuden kesto oli 14 vuotta kun tekijänoikeus otettiin siellä ensimmäisen kerran käyttöön vuonna 1790. "Founder's copyright" viittaa myyttiin Yhdysvaltojen perustamissopimuksen kirjoittajien (Founding Fathers) eriskummallisesta kyvystä määritellä juuri oikea kesto aika tekijänoikeudelle.

¹⁹ Ks. oikeuksien selvennyksestä erityisesti tietokoneohjelmistoissa Välimäki (2002), s. 857-858.

²⁰ Ks. esim. "SCO tarjoaa Linux-käyttäjille lisenssiä", sektori.com 22.7.2003, <http://sektori.com/uutiset/4766/sco> ja "SCO:n Linux-lisenssin hinta yli 1200 euroa", sektori.com 4.8.2003, <http://sektori.com/uutiset/4810>

²¹ Tässä voidaan huomauttaa, että TekL 25 ja 25a §:ssä on mainittu eräitä tilanteita, jolloin valokuvaa teoksesta saa käyttää ilman tekijän lupaa. Näin on mm. silloin kun taideteoksella olisi valokuvassa vain "toisarvoinen merkitys".

²² Tulkinta on tältä osin kylläkin aika hataralla pohjalla. Eli käyttäjän pitäisi nähdessään CC-lisenssimerkintä ymmärtää, että hänen kirjoittamansa kommentti on jaossa samoilla ehdoilla kuin kaikki muukin sisältö kyseisellä sivustolla. Suositeltavaa olisikin huomauttaa käyttäjälle aina kommentointivaiheessa millä ehdoin hänen kommenttinsa julkaistaan.

²³ Lisenssin kohdassa "Miscellaneous" mainitaan vielä erikseen, että tässä lisenssissä on sovittu tyhjentävästi käyttöoikeudesta teokseen. Kohdan mukaan lisenssiehdoista poikkeamiseen vaaditaan aina tekijän ja käyttäjän välinen erillinen kirjallinen ja allekirjoitettu sopimus.

²⁴ Tämä näyttäisi olevan mahdotonta myös Yhdysvalloista. Ks. maan korkeimman oikeuden päätös asiassa New York Times Co. Vs Tasini, annettu 25.6.2001, <http://supct.law.cornell.edu/supct/html/00-201.ZS.html>. Päätöksessä freelance-journalisti ei ollut luovuttanut oikeuksia New York Timesiin kirjoittamiensa artikkeleiden tallentamiseksi elektroniseen tietokantaan, kun tästä ei ollut sopimuksessa nimenomaista mainintaa (elektroniset tietokannat eivät olleet vielä yleisesti käytössä sopimushetkellä).

²⁵ Tosin lisenssiehdoissa määrätään velvollisuus kokoomateoksen tai muunnelman tekijälle poistaa pyynnöstä viittaukset alkuperäiseen tekijään.

²⁶ Lisenssi on saatavilla osoitteesta <http://www.gnu.org/licenses/fdl.html>. Muun muassa yli sata tuhatta Internet-käyttäjien kirjoittamaa artikkelia sisältävä tietosanakirjaprojekti <http://www.wikipedia.org/> käyttää tätä lisenssiä.

²⁷ On mm. viitattu siihen, että Free Software Foundationin omissa dokumenteissa on usein viittauksia heidän poliittiseen ohjelmaansa, jota he tuskin haluavat muiden muuttelevan. Internetin keskustelupalstoilla ja sähköpostilistoilla käydystä debatista ks. <http://slashdot.org/article.pl?sid=03/04/20/1357236&mode=thread&tid=106>

²⁸ <http://opencontent.org/openpub/>. Tämän lisenssin ensimmäinen työversio on nimeltään Open Content License. Vaikka tämäkin lisenssi on saatavilla samoilta verkkosivuilta, sen käyttöä ei voi suositella.

²⁹ Maininnan varaan on jätettävä mm. tutustumisen arvoiset Applen käyttämä Common Documentation License <http://www.opensource.apple.com/cdl/> ja laajan hakemistoprojektin käyttämä Open Directory License <http://dmoz.org/license.html>. Erilaisia lisenssejä on lueteltu kattavasti osoitteessa http://www.ifross.de/ifross_html/lizenzcenter.html.

³⁰ Gesetz zur Stärkung der vertraglichen Stellung von Urhebern und ausübenden Künstlern, 22.03. 2002, BGBl I, 1155-1158